

ANTAL-POMÁZI KRISZTINA–VALENTINY PÁL

Versenyközgazdászok

A tanulmány a versenyszabályozás közgazdasági elemzési hátterét tekinti át. Ehhez az intézményrendszer kialakulását és a jog alkalmazását segítő intézményi eljárásokat veszi számba. Tárgyalja a hatóságok és a bíróságok viszonyrendszerét, a jogászok és a közgazdászok közötti együttműködést, és áttekinti a hatóságok közgazdasági felkészültségéről szóló beszámolókat.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: K13, K21, K23, L40, L51.

A versenypolitika mindig a gazdasági kérdések vizsgálatával együtt fejlődött, hiszen sok gazdaságilag értelmezendő helyzetet kellett értékelnie. Ennek ellenére a közgazdasági elemzések hosszú ideig nem játszottak központi szerepet az ügyek eldöntésében. Az Egyesült Államokban a versenyszabályozási kérdésekkel is foglalkozó chicagói iskola eredményének tekintették, hogy 1977-ben a Continental T.V. Inc./GTE Sylvania-ügyben a korábban eredendően versenykorlátozónak ítélt magatartást a bíróság közgazdasági megfontolások alapján mérlegelte, és az addig alkalmazott sokféle versenypolitikai cél helyett egyedül a közgazdasági érvelést vette figyelembe. Az elmúlt évek során a gazdasági elemzés szerepe – az alkalmazott elméleteket, módszereket és bizonyítékokat illetően – az Európai Unió versenypolitikájában is jelentősen megnőtt.¹ Az elmúlt két évtizedben az Európai Unió versenypolitikai gyakorlatában a „közgazdaságibb” megközelítés fokozatosan felváltotta a kezdeti formális és „legalista” megközelítést.

Tanulmányunkban a versenyszabályozás közgazdasági elemzési hátterét próbáljuk bemutatni. Az első részben röviden foglalkozunk az intézményrendszer kialakulásával. Ezt követően a második részben tárgyaljuk azokat a módszereket, amelyek

* A szerzők köszönetüket fejezik ki *Berezvai Zombornak* és *Nagy Csongornak* a tanulmány korábbi változatához fűzött értékes megjegyzéseikért.

¹ Az amerikai és az európai szakirodalomban óhatatlanul jelentkező aszimmetriáról és ezen belül a hazai helyzetről lásd *Nagy* [2010].

a hatóságok számára segítették a jog alkalmazását. A harmadik rész a hatóságok és a bíróságok viszonyrendszerében a tesztek és a szakértők szerepét elemzi. A negyedik a jogászok és a közgazdászok együttműködését vizsgálja, végül az ötödik részben a hatóságok közgazdasági felkészültségéről szóló beszámolókat tekintjük át.

A versenyszabályozás intézményrendszerének kialakulása és változásai

A gazdaságban a verseny korlátozásának szándéka valószínűleg egyidős a versenyzéssel. A gazdasági előnyök a versenybe beszállni kívánókat és a már bennlévőket is a verseny valamiféle szabályozása (kiterjesztése vagy korlátozása) érdekében összefogásra készítetik. A piacszerkezetek különbözőségei alapján az összefogás létrejöhet a versengő felek között, de sokszor szükség lehet törvényi, intézményi keretek formájában ennek külső megerősítésére. A gazdaság egyes területein a jogi feltételek, a versenyző kiválósága, a speciális gazdasági, technológiai adottságok vagy a versenykorlátozó magatartás miatt monopóliumok alakulnak ki. A fogyasztók védelme szintén a versenyszabályozás vagy – elsősorban a természetes monopóliumok esetében (ilyenek lehetnek a hálózatos szolgáltatások, például a távközlés vagy az áramszolgáltatás) – az ágazati szabályozás eszközeit igényli a monopóliumhelyzettel való visszaélés lehetősége miatt.

A két szabályozási rendszer sok ponton találkozik, kiegészíti egymást, időnként egyik a másik helyébe lép. Van, amikor az addig versenyző ágazatokban a tapasztalható versenykorlátozások miatt végül árszabályozással járó ágazati szabályozást vezetnek be, de fordított helyzet is előfordul, amikor a szabályozott ágazat monopóliumának magatartása miatt a versenyszabályozás eszközeivel fellépve a monopóliumot feldarabolják. A kétféle szabályozási rendszer kialakulásának eredeti terepe az Egyesült Államok és Kanada volt.

A versenyszabályozás rendszere, intézményi struktúrája Észak-Amerikában a bíróságok működésével válik teljessé. Az intézményrendszer a bíróságok működése mellett, annak kiegészítéseként alakult ki, sőt több szerző szerint éppen azok elégtelennek tartott működése vezetett a szabályozás önálló intézményrendszerének létrehozásához (*Schleifer* [2012]). Az amerikai versenytörvény (Sherman Anti-Trust Act, 1890)² betartását általában az ügyészség felügyelte. Az igazságügy-minisztériumon (*Department of Justice, DoJ*) belül 1903-ban jött létre a versenyügyekért felelős helyettes főügyész pozíciója, a versenyügyekkel foglalkozó önálló részleget (*Antitrust Division*) azonban csak 1919-ben szervezték meg, és csak 1933-ban nevezték ki a vezetőjét. Az igazságügy-minisztérium versenyügyekben erélytelennek ítélt fellépése miatt a Kongresszus 1914-ben önálló szabályozó szervezetként létrehozta a Szövetségi Kereskedelmi Bizottságot (*Federal Trade Commission, FTC*), és a versenyszabályok szigorításaként megalkotta a Clayton Actként ismert törvényt (*Hyman-Kovacic* [2014]). A törvények előírásait a sértettek vagy az ügyészek által indított perekben a bíróságoknak kellett értelmezniük. A bíróságok sok ügýtípusban (például ármegál-

² <https://www.archives.gov/milestone-documents/sherman-anti-trust-act>.

lapodás, földrajzi piacfelosztás) jutottak arra a következtetésre, hogy egyes tevékenységeket önmagukban versenyellenesnek lehet és kell minősíteni (*illegal per se*), ezáltal szükségtelenné válik az ügyek részletekbe menő vizsgálata.

Európában mindez másképp alakult. A jogrend sokfélesége (angolszász, francia, német, skandináv stb.) következtében a versengés megítélése nagyban különbözhetett az egyes országokban. A kartellek létrehozását – mint például Németországban – akár ösztönözhatték is (Motta [2007] 10–12. o.). Az országok geopolitikai, stratégiai érdekei miatt a hálózatos szolgáltatások nagy része Európában a 20. század első harmadában állami kézbe került, független szabályozó intézmények rendszere nem épült ki (Millward [2011]).

Lassú változást csak az Európai Közösség megalakulása hozott, amely lépéseket tett a versenyjog egységesítése felé, bár önálló hatáskörrel rendelkező és főleg függetlennek tekinthető versenyhatóságok – kevés kivétellel – csak az 1990-es évek elejétől kezdtek megalakulni. A hálózatos szolgáltatások szabályozása esetében ez az időpont még későbbi, hiszen a legtöbb országban csak a kétezres évek elejétől, az állami tulajdon megszűnésével egyidejűleg kezdtek létrejönni az önálló szabályozó szervezetek. Ezt a folyamatot a 2004-ben az Európai Unióhoz csatlakozó országok tovább lassították. Még a 2010-es években is sok eljárás indult a szabályozó szervezetek függetlenségének hiánya miatt (Valentiny [2014]).

A jogrendszerben, politikai helyzetben lévő különbségek természetesen a versenyjoggal és a szabályozáselmélettel foglalkozó közgazdasági elemzésekre is hatottak. Míg az Egyesült Államokban mind a jogsértések megállapítása, mind a szabályozási feladatok ellátása alapos elemzéseket igényelt, amelyek megállapításait a bíróságok előtt is meg kellett védeni, addig Európa legtöbb országában ez a készség, részben az intézmények hiánya miatt, a kilencvenes évekig hiányzott. Az Egyesült Államok Szövetségi Kereskedelmi Bizottsága 1915-ben hozta létre a vezető közgazdász pozícióját, az Európai Unió versenyigazgatósága (*Directorate-General for Competition, DG Comp*) csak 2003-ban. Az amerikai szövetségi szintű versenyhatóságok (DoJ, FTC) 2003-ban száz közgazdászt alkalmaztak, míg az EU tízet (Neven [2006] 749–752. o.). Az európai közgazdászok ugyan egyre nagyobb szerepet játszanak a verseny- és szabályozáselmélet problémáinak tisztázásában, de az eddigi ügyek nagy része és az ezekkel a kérdésekkel foglalkozó irodalom nagyrészt amerikai.

A hatóságok jogalkalmazást segítő eljárásai

A versenyszabályozással összefüggő bírósági és szabályozó hatósági döntéseknél természetesen merült fel az igény a döntések meghozatalát segítő, az elbírálásra kerülő ügyeket fontosságuk szerint megsűrű eljárásokra. Az önmagukban versenykorlátozó jellegű, *per se* illegálisnak tekinthető ügyek elkülönítése egyszerűsítette a bíróságok munkáját. A versenyszabályozás alapkérdésének tekinthető releváns piac meghatározásához kidolgozott tesztek a versenyügyekben eljáró hatóságok és a bíróságok dolgát is megkönnyítették. Hasonló tesztet dolgoztak ki a kizorító árazás eseteinek könnyebb elbírálására. A közgazdasági elemzések gyakoribb alkalmazása a szakértők

igénybevételének, szerepének tisztázását segítő tesztek, eljárások kialakulásához vezetett. A bonyolultabb kartell- és összefonódási ügyek megítélését a játékelmélet esz-köztárának bővülése segítette. Munkaterheik könnyítésére a versenyhatóságok a versenyügyek szelektálását lehetővé tevő szempontrendszerket, fontossági (priorizálási) sorrendeket alakítottak ki.

Minden jogtípus, így a versenyjog érvényesítését is megkönnyíti, ha világos szabályok alapján lehet eldönteni, hogy egy adott magatartás törvénytörő lehet-e, vagy sem. Előfordul, hogy maguk a versenytörvények tartalmazzák azokat a küszöbértékeket (értékesítési adatok, dolgozói létszám, piaci részesedés stb.), amelyek felett a hatóságoknak foglalkozniuk kell az adott üggyel. Gyakori az a változat is, amikor a hatóságok irányelvekben fogalmazzák meg, hogy milyen esetben lehet vagy kell eljárniuk egy-egy üggyel. A legtöbb küszöbértéket az összefonódások vizsgálatánál alkalmazzák.

A versenyhatóságok költségvetése, szakemberállománya meghatározza, hogy milyen időtartamban, hányféle üggyel képesek egyidejűleg megbirkózni. Alapvető érdekük, hogy azokat az ügyeket, amelyekkel nem kell érdemben foglalkozniuk, gyorsan felismerjék, a többi esetben pedig az ügyek munkaigénye szerint észszerű sorrendet állítsanak fel. A munkaterhelésük időben egyenletesebb elosztása is arra készíti a hatóságokat, hogy szétválasszák a könnyebben megoldható és a bonyolultabb ügyeket. Ezen a pusztán hatékonysági megfontoláson túl figyelembe kell venni, hogy a hatóságok működését a nyilvánosság és a politika is igyekszik befolyásolni, emiatt az ügyek rangsorolása az ennek való megfelelést vagy éppen az ez ellen való védelmet is jelentheti (CMA [2014], Kovacic [2018]).³

A legtöbb hatóság igyekszik hosszabb távra tervezni, nem pusztán tűzoltásszerűen a panaszosok által éppen eléjük terjesztett ügyekkel foglalkozni. A prioritások meghatározása a hatóságok rendelkezésére álló erőforrások elosztásán, munkaszervezésén túl a hatóság számonkérhetőségéhez, ezáltal reputációjuk növeléséhez is hozzájárul. Különösen fontos szempont lehet ez a törvénykövető magatartás (*compliance*) elterjesztésében, mert ezáltal ismerhető meg, hogy az általánosan megfogalmazott törvényeket milyen módon értelmezi a hatóság. A prioritásrangsorok felállítása teszi ismertté, hogy a hatóság milyen ágazatok, magatartásformák területén véli a legtöbb problémát, hol várható a legtöbb vizsgálat. A prioritások ismerete és ezeknek a hatóságok gyakorlatában való megjelenése a kartellügyekben kialakított engedékenységi politika (*leniency*) működtetésének az alapja (Márk [2018]).

A prioritások meghatározási folyamatában a hatóságokat sokféle befolyás éri. A hatóság munkáját megszabó törvények, a hatóság rendszeres beszámoltatása, költségvetésének elfogadása mind alkalmat teremt a prioritások befolyásolására (Schinkel és szerzőtársai [2015]). A jogrendszerek különbözőségei is befolyásolják a prioritások meghatározását: ott, ahol nagyobb a tere a magánjogi jogérvényesítésnek, a hatóságok a prioritások meghatározásánál hivatkozhatnak ennek a jogi lehetőségnek az igénybevételére. A jogérvényesítés hatékonysága szintén befolyásolhatja a prioritásokat: ha gyenge a jogérvényesítés, a fontossági sorrend könnyen felhasználható politikailag

³ A CMA a brit versenyhatóság (*Competition and Markets Authority*).

motivált célokra ugyanúgy, ahogyan a prioritások túlzottan szigorú törvényhozási ellenőrzése is hasonló helyzetet teremthet.

A versenyszabályozással foglalkozó hatóságok számára a törvények gyakran többféle célt is kitűznek. Az alapfeladatuk mellett céljuk lehet az innováció ösztönzése, a hatékonyság javítása, a kisvállalatok védelme stb. A hatóságok jelentős része többféle funkciót is betölt: a versenyhatóságok gyakran fogyasztóvédelmi feladatokat is ellátnak, vagy a közbeszerzéseket is felügyelik. Az elmúlt évtizedben több országban következett be a verseny- és ágazati hatóságok összeolvadása. Ezekben a helyzetekben a prioritások megfogalmazása még nehezebb feladat.

A célok és prioritások tisztázását a vizsgálandó ügyek kiválasztása követi. Itt is számolni kell a külső befolyásolás lehetőségével. Az ügyek kiválasztásakor sok szempont vehetnek figyelembe (Kovacic [2018]). Mérlegelni kell, hogy az adott ügy vitele milyen haszonnal (például a jogbiztonság erősítése, közgazdasági hatások) és milyen kockázattal jár (például sikertelenség esetén a reputáció csökkenése). El kell dönteni, hogy kik vizsgálják az adott ügyet, mekkorák a várható költségek, és mennyi idő alatt zárható le az eljárás. Be kell illeszteni az ügyet a hatóság többi tevékenysége közé (egyidejűleg túl sok kockázatos kimenetelű ügy nehezen vállalható). Végül az ügy lezárása után gondoskodni kell a munkafeladat teljesítésének értékeléséről.

A gazdaság szereplőinek sokféle magatartása közül ki kell választani a versenykorlátozó jellegűeket. Ezek határvonala sokszor bizonytalan. A hatóságok által alkalmazott – az árakat, a kibocsátást vagy más gazdasági paramétereket vizsgáló – tesztek, szűrési módszerek elsősorban annak megállapítására alkalmasak, hogy vajon egy adott magatartás eltér-e a szokásostól, összeegyeztethető-e a versennyel. Amennyiben gyanúra ad okot, akkor részletesebb vizsgálatnak kell következnie. Az ügyeket szelektáló tesztek csak a további vizsgálatra nem kerülő ügyeket szűrik ki, önmagukban nem alkalmasak a törvénszegő magatartás megállapítására. A legtöbb ilyen tesztet a kartellek, a piaci szereplők közötti összejátszás felderítésére dolgozták ki.

A tesztek közül leginkább az áreltérések (*price variance test*) vizsgálata terjedt el (Haider-Hunter [2010], DoJ [2015]). Az összejátszás csökkenti az árak közötti eltéréseket, mert a vállalatok nyíltan vagy hallgatólagosan összehangolják az áraikat, és az árak változása a költségeik változásait sem követi. Az áreltérések vizsgálatához szükség van a versenyzői környezetben kialakuló árak ismeretére, ami az adatgyűjtés nehézségei miatt gyakran kivitelezhetetlen. Hasonlóan nehéz elvégezni azt a tesztet, amely az árváltozásokat sokszerű költség- vagy keresletváltozásokkal hozza összefüggésbe. A tendereknél is sokféle lehetőség van az összejátszásra. A tesztek egy része az ajánlatok számával, az ajánlatok sorrendjével, ismétlődésével, összegével, az alvállalkozók szerepével, az ajánlatok függetlenségével vagy az ajánlattételtől való visszalépéssel foglalkozik. Gyakran ezekhez is szükség van az ajánlattételek hosszú távú adatsoraira és költségadatokra. A tendereken való részvétel vizsgálata nemcsak az összejátszások és a közbeszerzések területén fontos, hanem az összefonódások esetében is hasznos információkkal szolgálhat (Antal-Pomázi [2012], Csorba [2008]).

A szűrések alapján további vizsgálatot igénylő ügyekhez újabb teszteket használnak. A versenyszabályozásban a piac fogalma eltér a más esetekben (közgazdaságtan, vállalat-gazdaságtan, marketing) használt piacfogalomtól: a vállalatok ugyanis

a „piac” kifejezést általában a termékeik értékesítési területére vagy egy iparág behatárolására használják. A versenyszabályozás „releváns piac” fogalma az adott ügyben érintett piacot jelöli. Ez a piac a versenykorlátozás lehetőségének szempontjából számít piacnak; ha más magatartási feltételek alakulnak ki, akkor a piac terjedelme is másképp alakulhat, vagyis ez a piackép átmeneti, csak az adott vizsgálat keretében értelmezhető. A piac meghatározásának az a célja, hogy megtalálja azokat a versenytársakat, amelyek megakadályozzák a vállalkozásokat abban, hogy a verseny kényszerítő erejétől függetlenül viselkedjenek. A piacmeghatározás teszi lehetővé a piaci részesedések számítását, az esetleges erőfölény megállapítását (EB [1997]).

A releváns piac meghatározására az elmúlt évtizedekben elsősorban az úgynevezett hipotetikus monopolista tesztet (*Small but Significant, Non-transitory Increase in Price, SSNIP*) használják. Kezdetben (1982) az Egyesült Államok versenyhatósága alkalmazta, majd az Európai Unió versenyszabályozása is átvette (1997), végül az ágazati szabályozási gyakorlatba is bekerült.⁴ A teszt egy kismértékű (5–10 százalékos), de tartós áremelésből indul ki, és azt vizsgálja, hogy a vevők áttérnek-e helyettesítő termékekre (beszállítókra). Ha a helyettesítés miatt az áremelés nem lenne kifizetődő, akkor a helyettesítő termékekkel tovább bővül a vizsgált piac mindaddig, amíg az áremelés már nyereséggel járna. Ezt a lépéssorozatot kiegészítik a kínálati oldal helyettesítési lehetőségeinek (piacra lépés) vizsgálatával. A teszt alkalmazása (különösen részletes számítása) sok nehézségbe ütközik, ezért rendre kiegészítő javaslatok is felmerültek, például olyan, amelyben a *minőség* változását hívták segítségül (*Small but Significant, Non-transitory Decrease in Quality, SSNDQ*). A többoldalú piacok elemzése is új eljárásokat hívhat életre, különösen az ingyenes (*zero price*) termékek terjedésekor (*Filistrucchi* [2018]).

A hipotetikus monopolista teszt csak elméletileg létező monopolista segítségével határozza meg a piacot; nem biztos, hogy a piacon valóban létezik erőfölény. Ennek eldöntését segíti a piaci részesedések vizsgálata, amihez mérőszámokat és teszteket alakítottak ki. A piaci koncentráció legegyszerűbb mérőszáma a négy legnagyobb (CR4) vagy a nyolc legnagyobb (CR8) cég együttes részesedése. Ezt követően általában kiszámolják a Herfindahl–Hirschman-indexet (HHI), amely a piacon lévő cégek részesedéseinek négyzetösszege. Az index fontos szerepet kaphat a fúziók vizsgálatkor. A HHI-érték növekedésének mértéke irányadó lehet a fúzió engedélyezésében vagy elutasításában. Az Egyesült Államokban a HHI-értéket a piacok besorolásához (nem koncentrált, mérsékelt vagy erősen koncentrált) is használják, és a fúzió elbírálásához a HHI-érték növekedésével összefüggő sávokat határoznak meg (engedélyezhető, elutasítandó vagy további vizsgálatra szoruló) (*DoJ-FTC* [2010]). A tesztnél használt küszöbértékeket és sávokat elsősorban szűrő jelleggel alkalmazzák, ami lehetővé teszi, hogy a hatóságok az erőforrásaikat hatékonyabban hasznosítsák, a részletesebb vizsgálatra szoruló ügyeket elkülönítsék (*Fischer* [2008]).

A piaci erőfölény vizsgálatából levonható következtetések elégtelensége vezette a jelentős versenyhatás tesztjének (*Substantial Lessening of Competition, SLC*)

⁴ Lásd például a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság gyakorlatát, https://nmhh.hu/dokumentum/2166/modszertan_051220.pdf.

kialakításához. Az angolszász országok többségét követve az Európai Unióban az összefonódások vizsgálatánál 2004-ben következett be váltás: a dominanciasztet felváltotta a versenyhatástezt, amelyet gyakran a hatékony verseny jelentős akadályozásának (*Significant Impediment of Effective Competition, SIEC*) tesztje néven említene. Az előbbi a verseny várható csökkenését a domináns piaci pozícióhoz kötötte, az utóbinál ez a feltétel már nem áll fenn (*Csorba* [2008], *EU Tanács* [2004]).

A tesztek egyes versenykorlátozó magatartásformák esetében is segítséget nyújthatnak. A ragadozó árazás megítélésében régóta vitáztak a közgazdászok, jogászok és az érintett felek. Ragadozónak tekinthető az az árazás, amelyben a domináns pozícióban lévő vállalat képes az azonos hatékonysággal működő versenytársat kiszorítani vagy kizárni a piacról. Ehhez költségei alatti árat határoz meg azért, hogy a piacról való kilépést kikényszerítse vagy a belépést ellehetetlenítse. A vállalat úgy számol, hogy a kezdeti veszteségeit a későbbiekben áremeléssel visszanyeri. 1975-ben két jogászprofesszor, Phillip E. Areeda és Donald F. Turner javaslatot tett egy tesztre, amely leegyszerűsítheti a döntést. Ha az ár a határkölség alatt van, de magasabb az átlagkölségnél, akkor a hatékony versenytársat nem tudja kizárni a piacról. Ha azonban az ár az átlagkölségnél is alacsonyabb, akkor igen. A határkölségadatok hozzáférhetőségének problémája miatt a változó költségek használatát javasolták: ha az ár a felett van, akkor nincs szó ragadozó árazásról (*Areeda–Turner* [1975]). Az *Areeda–Turner*-teszt használhatósága tehát nagymértékben függ a költségek számításától.

A ragadozó árazás kérdése vertikálisan integrált cégek esetében is vizsgálható. A vertikálisan integrált vállalat a nagykereskedelem és a kiskereskedelem piacán is képes olyan árképzésre, amely a kiskereskedelmi versenytársak költségei és eladási árai közötti rést szűkíti (árprés), így a hatékony versenytárs is elhagyja a piacot. Az árprés emiatt a ragadozó árazáshoz hasonlóan kezelhető (*Gaudin–Mantzari* [2016]).

A hatóság és a bíróság viszonyrendszere – tesztek és szakértők a bíróságokon

A versenyjogi kérdésekben, közigazgatási felülvizsgálatokban döntő bíróságok munkáját is nagymértékben megkönnyíti, ha egyszerű szabályok szerint lehet az ügyeket befogadni vagy eldönteni. A hüvelykujjszabályok lehetőséget adnak a bíróságok erőforrásainak (időráfordítás, költségek) minimalizálására, és csökkentik a téves döntések kockázatát. A merev szabályok ugyanakkor elriaszthatják a cégeket egyes versenyzői magatartásformák vállalásától. A rugalmasabb jogi keretek az ügyek részletekbe menő megítélésére adnak lehetőséget, ezzel szemben csökkenthetik a döntések előreláthatóságát és gyorsaságát.

Az első versenytörvények (például a Sherman Anti-Trust Act, 1890) meghatározták azokat a kereteket, amelyeknél egy piaci magatartás eleve törvénybe ütközik (*illegal per se*). Ilyen magatartás esetén nincs szükség további elemzésre: a felperesnek vagy a hatóságnak csak azt kell bizonyítania, hogy a magatartás bekövetkezett, vagy kísérletet tettek a magatartás megvalósítására. A leggyakoribb példa erre a kartellek esetében történő árrögzítés. Nem vizsgálják, hogy az ár ténylegesen

korlátozta-e a versenyt, csak az a kérdés, hogy megtörtént-e az összejátszás. További példa a piac felosztása, a maximális viszonteladási ár meghatározása vagy az árukapcsolás. A chicagói közgazdászok 1970–1980-as évekbeli munkái világítottak rá arra, hogy ezeknek az ügýtípusoknak egy részében olyan feltételek is előfordulhatnak, amelyek mellett bizonyítható a versenyző magatartás – azaz szükség van az ügyek részletes elemzésére, mérlegelésére (*rule of reason*) (Areda [1981], Leslie [2010], Sokol [2014]). A kétféle megközelítés mellett helyet kapott egy köztes változat is. Rövidített eljárásban vizsgálhatják azokat a *per se* nem tiltott magatartásokat, amelyeknél a versenykorlátozás nagyon erős gyanúja merül fel (Markham [2012]). És fordítva: a látszólag versenykorlátozó magatartás bizonyos feltételek teljesülése esetén nem tekintendő annak. Ezt az ügycsoportot elkülönítve, jogszabályok alapján úgynevezett biztonságos kikötők (*safe harbor*) alakíthatók ki, amelyeknél a feltételek teljesülése esetén nincs szükség további vizsgálatra.

Ezeknek a besorolásoknak az alkalmazhatósága, a tesztek létjogosultsága folyamatos vita tárgya. A biztonságos kikötők kérdése az amerikai hatóságok között éles vitát váltott ki. A vita beleilleszkedik abba a sorba, amely a versenyszabályok enyhítése és szigorítása körül visszatérően zajlik. Az igazságügy-minisztérium által 2008-ban kiadott jelentés egyszerűsítő tesztek használatát javasolta bizonyos ügycsoportokra. A ragadozó árazás, a csomagok diszkontált értékesítése, a kizárólagos forgalmazási megállapodások és a szerződéskötés megtagadása javaslatuk alapján bizonyos feltételek mellett bekerülhetnének abba a körbe (biztonságos kikötő), ahol részletesebb vizsgálat nélkül állapítanak meg az egyezést a versenyszabályokkal. Az FTC nem volt hajlandó csatlakozni a jelentés megállapításaihoz, sőt három bizottsági tag ellenvéleményt fejtett ki. Hangsúlyozták a részletes vizsgálat szükségességét; szerintük a jelentés a hatóságok és a bíróságok mérlegelési kompetenciáját és annak hatékonyságát kérdőjelezi meg. A DoJ ezek után visszavonta a jelentését (DoJ [2008], Greenfield–Matheson [2009]).

Az Európai Unió versenyjogában (EUMSZ 101. és 102. cikke)⁵ hasonlóképpen vita tárgya a két szélsőség – az eleve versenykorlátozó és az eleve versenyszerű – között megvalósuló sokféle magatartásforma elhelyezése. A jogi tesztek, bírósági döntések által megfogalmazott szabályok segíthetnek abban, hogy valamelyik véglet felé elmozduljon az adott ügýtípus. Az alakuló jogalkalmazás során a bíróságok a korábbi elemzéseket is figyelembe véve kiegészíthetik újabb feltételekkel az eseteket. A kartellek, a kizárólagos földrajzi értékesítés, az árukapcsolás, az átlagos változó költség alatti árazás stb. eleve versenykorlátozó jellegűek lehetnek a EUMSZ 101. vagy 102. cikke szerint, míg a mennyiségi kedvezmények, a franchise vagy az átlagos összköltség feletti árazás nem sérti a versenyjogot. Egyéb kizárólagossági szerződések, árprésügyek stb. Ibáñez Colomo megfogalmazása alapján a „standard-hatás-teszt” szerint ítéltetők meg, amely azt állapítja meg, hogy a versenykorlátozás valószínűsége nagyobb 50 százaléknál. Vannak ügyek, amelyeknél ennél részletesebb, a „standard hatások minősített változatát” vizsgáló teszt adhat segítséget

⁵ EUMSZ – az Európai Unió működéséről szóló szerződés (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=HU>).

a döntéshez, amely bemutathatja, hogy a versenytárs ténylegesen vagy potenciálisan kizáródna a piacról (*Ibáñez Colomo* [2019]).

A tesztek használata jelentős mértékben befolyásolhatja a hatóságok, bíróságok gyakorlatát. Az *Areeda–Turner*-teszt bevezetésének hatását többen is vizsgálták. Az *Areeda–Turner* [1975] megjelenése előtt a panaszosok az Egyesült Államokban az esetek nagy százalékában zárták le sikeresen az eljárást, a cikk megjelenése utáni első öt évben ellenben senki sem nyert, a következő két évben ez az arány 8 százalékra nőtt, majd az ezt követő évtizedben 17 százalékra emelkedett, miután több tanulmány is finomított az eljárásról. Úgy tűnt, hogy a ragadozó árazás megítélése többé-kevésbé egyensúlyba került. A helyzet akkor változott meg, amikor 1993-ban a Legfelsőbb Bíróság a *Brooke*-ügyben hozott döntésével hangsúlyozta, hogy a ragadozó árazás vádja csak akkor áll meg, ha a veszteség későbbi visszanyerése bizonyítható. Ezt követően lényegében nem lehetett nyerni ragadozó árazás vádjával (*Giocoli* [2014]).

Más esetekben, amikor többféle teszt is alkalmazható, a bizonytalanság nagyobb lehet. Az árpréssügek ilyen körbe tartoznak: ezeknél az eseteknél az ár- és költségviszonyok mellett a nagykereskedelmi inputok hozzáférhetőségét is vizsgálni kell, vagyis azt, hogy a kiskereskedelmi tevékenység végzéséhez nélkülözhetetlen eszköz-e a nagykereskedelem által biztosított input. Mivel ilyen esetek nagy számban fordulnak elő a hálózatos szolgáltatások körében, ezt a kérdést a versenyhatóságok, bíróságok gyakran az ágazati hatóság jogkörébe tartozónak tekintik. Ilyen módon ítélték meg az ügyeket az Egyesült Államokban (*Trinko*-ügy) és az Európai Unióban (*Deutsche Telekom*-ügy) is (*Frischmann–Waller* [2008]).

A nélkülözhetetlen eszköz fogalmának használatára kidolgozott MCI-teszt⁶ jó példája volt annak, hogy a bíróságok között is eltérő vélekedés alakulhat ki a tesztek használatát illetően (*Valentiny–Kiss* [2009]). Az Egyesült Államokban az alsóbb fokú bíróságok gyakran használták ezt a tesztet, ha azonban felsőbb fokra került egy ügy, akkor más jogelveket, például a ragadozó árazását vették elő, és aszerint ítélték. Ennek a kettősségnek a *Trinko*-ügyben hozott ítélet vetett véget, ami után az ügyek nagy részénél a versenyhatóság eljárási kompetenciáját megkérdőjelezték, és az ügyeket az ágazati szabályozó hatósághoz utalták. Ebben az ügytípusban az Európai Unióban nagyobb hajlandóság mutatkozik a nélkülözhetlenség elvének alkalmazására (*Frischmann–Waller* [2008]).

A tesztek használatát a bírósági gyakorlat és a hatóságok iránymutatása egyaránt alakítja. A „közgazdaságilag értelmetlen” (*no economic sense*) kifejezéssel és ennek tesztformában történő alkalmazásával a versenyből való kizorításra irányuló magatartás vizsgálatánál találkozhatunk. Ha monopolizálási kísérletről van szó, akkor ez a teszt azt vizsgálja, hogy a magatartás nyereséges lett volna-e akkor is, ha a versenytárs a piacon maradt volna. A Legfelsőbb Bíróság gyakorlatát elemezve *Werden* [2006] megállapítja, hogy a teszt fontos szerepet játszott abban, hogy kockázatvállaló és agresszív versenyre utaló magatartást ne minősítsenek versenykorlátozónak. Az Európai Bizottság által versenyszabályozási ügyekben kiadott iránymutatások alapján kimutatható volt a különböző tesztek közötti inkonzisztencia, ami a piaci

⁶ MCI Communications Corp. versus AT&T Co. ügy kapcsán kialakított teszt.

szereplők magatartását is elbizonytalanította, és amit az Európai Bíróság is nehezményezett (*Behrens* [2013]).

Szabályok, tesztek vonatkozhatnak az egyes ügyekben bemutatott bizonyítékok kezelésére vagy az ügyekben felhasznált szakértői vélemények befogadására is. Az Egyesült Államokban először 1923-ban, a Frye-ügyben hozott döntés rendelkezett a szakértők szerepéről. A Frye-teszt szerint a szakértők által ismertett vélemény akkor fogadható be, ha azt az adott terület szakmai közössége már általánosan elfogadta. A tesztet lassan kezdték alkalmazni a bíróságok. Az első tíz évben egyáltalán nem hivatkoztak rá, a következő 15-ben is csak 15 alkalommal, az ezt követő 25 évben már százszor, elsősorban bűnügyekben (*Jurs-DeVito* [2013]). Kritikusai szerint komoly hátránya, hogy az új tudományos eredményeket nem képes kezelni, mivel ezek általános elfogadására csak hosszabb idő elteltével kerülhet sor. A Frye-teszt egyszerűségét és éppen ezért többféle értelmezésre lehetőséget adó jellegét a Legfelsőbb Bíróság a Daubert-ügyben hozott döntés alapján kialakult új standardokkal próbálta korrigálni.

A Daubert-teszt a betervezhető bizonyítékok előzetes megsűrését, a bírák kapuőr- (*gatekeeper*) szerepét kívánta erősíteni. A bíróság a szakértők által készített bizonyítéktól megköveteli, hogy az ügy vonatkozásában releváns és megbízható legyen. Ha a bizonyíték tudományos jellegű, akkor azt a tudományos módszertan segítségével kell igazolni. A megbízhatósági kritérium értékelésének többféle módja lehetséges: általános elfogadottság, ellenőrzött és publikált eredmények, tesztelhetőség, elfogadott teszt eredményei, ismert vagy feltételezett hibahatárok bemutatása stb. A Daubert-teszt használatát további bírósági döntések pontosították (*Blair-Herndon* [2000], *Csorba* [2014]).

A tesztrel kapcsolatos viták részben a szigorúságra, részben használatának elterjedtségére vonatkoztak. A polgári peres eljárásokat vizsgáló – 1990–2000 közötti adatokkal készült – elemzés azt mutatta ki, hogy a Daubert-teszt használata jobban megszüri a szakértői vélemények alkalmazását, mint a Frye-teszté (*Jurs-DeVito* [2013]). A 2000–2008 közötti időszak versenyszabályozási ügyeiről is készült elemzés. Az ügyekben felkért közgazdász szakértők közül leggyakrabban a felperes oldalán lévők véleményét kérdőjelezték meg, és kizárásra is legtöbbször a felperesek által felkértek körében került sor (*Langenfeld-Alexander* [2008]). Az Egyesült Államokban a tagállamok belátásuk szerint alkalmazhatják a Daubert-tesztet. A tagállami bíróságok bírái között végzett reprezentatív felmérés azt mutatta, hogy míg a bírák a teszt szűrőszerepével egyetértettek – függetlenül attól, hogy azt alkalmazták-e, vagy sem –, addig sok bíró nem rendelkezett az alkalmazásához szükséges szakmai ismeretekkel, és csak kis százalékban tudták meghatározni a megbízhatóság vagy a tévedési kockázat szempontjait (*Gatowski és szerzőtársai* [2001]).

Az antitrösztügyek elbírálásakor általában is felvetődött a bírák felkészültsége. Korábban a versenyjogi kérdésekben eljáró bíróságok nagymértékben támaszkodhattak a *per se* szabályokra, alaposabb mérlegelésre ritkábban került sor. A versenyjogi jogsértések közgazdasági hatásai részletesebb elemzésének igénye a hetvenes években vált erőteljessé. A helyzet megoldása érdekében a szakértők gyakoribb alkalmazására, specializált bíróságok alakítására és a bírák közgazdasági képzésére születtek

javaslatok. Egy 1996–2006 közötti eseteket vizsgáló tanulmány megállapította, hogy a bonyolultabb, esetleg ökonometriai elemzéseket bizonyítékként használó perekben magasabb volt a fellebbezések aránya, mint a kevesebb közgazdasági ismeretet igénylőkben. A bonyolultabb ügyekben a képzésen átesett és azon át nem esett bírák döntéseinek fellebbezési hányada azonos volt ugyan, de az egyszerűbb ügyek esetében a képzésben részt vevő bírák döntéseit ritkábban kellett felülvizsgálni. Az eredmények alapján a képzés szintjének emelésére és a bíróságok által felkért szakértők alkalmazására született javaslat (*Baye–Wright* [2011]).

A szakértők alkalmazása újabb információs problémák megoldását teszi szükségessé. El kell tudni dönteni, ki a szakértő, mikor érdemes a véleményére hagyatkozni, és hogyan választhat egy laikus (például esküdt) több, magát hozzáértőnek valló szakember véleménye közül. A közgazdasági szakértőket megbízhatják közvetlenül a perben érintett felek, akik saját igazukat kívánják alátámasztani. Ilyenkor a többé-kevésbé laikus bíróság feladata a szakértői vélemények közötti ellentmondások feloldása. Amennyiben a különböző szakértői vélemények között túlzottan nagy az eltérés, a bíróság gyakran dönt úgy, hogy minden szakértői véleményt figyelmen kívül hagy, és az ügyet más bizonyítékok alapján ítéli meg. Ez a megoldás társadalmi szempontból nem kívánatos: az erőforrások pazarlásával jár, és végső soron a jogrendszer hatékonyságának csökkenéséhez vezethet. A másik lehetőség, hogy a bíróság maga rendel ki „független” szakértőt, akinek a véleménye alapján dönt. A kiválasztáshoz megfelelő döntési szabályok alakíthatók ki (*Antal-Pomázi* [2015]).

Jogászok és közgazdászok

A különböző jogágak közül valószínűleg a versenyjog kapcsolódik a legszorosabban a közgazdaságtanhoz, ezen belül a piac- és vállalatelmélethez. Az itt született törvények a közgazdaságtan fogalmi kereteit használják, csak velük együtt értelmezhetők. Új, a jogalkalmazás gyakorlatában jól használható közgazdasági elemzési eszközök gyorsan bekerülhetnek a bírói gyakorlatba. Az *Areeda–Turner* [1975] által javasolt szabályt a megjelenése utáni két évben már hat amerikai bíróság alkalmazta, és 1975–2000 között több mint száz versenyjogi döntésben hivatkoztak az írásra. O. E. Williamson szavaival, hirtelen a kiszorító árazással vádolt alperesek paradicsoma jött létre, amelyből számunkra a hirtelen szó az érdekes, a dolog érdemét itt nem tárgyaljuk (idézi: *Giocoli* [2014] 281. o.).

Az új fogalmak elterjesztésében a nem kötelező erejű jogi eszközök (*soft law*, például irányelvek, útmutatások, állásfoglalások) is egyre nagyobb szerepet játszanak, részben mert a korábbinál nagyobb mértékben támaszkodnak rájuk a jogalkalmazásban. Az egyik ilyen példa a piaci koncentrációs mutató használatának változása az amerikai joggyakorlatban. A fúziókról 1982-ben kiadott iránymutatás⁷ a Herfindahl–Hirschman-index használatát javasolta. A megelőző időszakban az

⁷ <https://www.justice.gov/archives/atr/1982-merger-guidelines>.

1968-as iránymutatás alapján⁸ a négy legnagyobb vállalat együttes részesedéséből képzett koncentrációs mérőszám (CR4) használata volt érvényben. Annak ellenére, hogy a CR4 index használhatóságát már ekkor vitatták, és javasolták a HHI bevezetését, 1970 és 1982 között mindössze hét ítéletben hivatkoztak rá. Az iránymutatás megjelenése után a HHI használata általánossá vált. Ahol mindkét indexre hivatkoztak, mindenütt a HHI megbízhatóbb voltát emelték ki az ítéletekben. Ebben az iránymutatásban szerepelt a piac meghatározásához használható – már említett – hipotetikus monopolista (SSNIP) teszt bevezetése is. Az iránymutatások hatása a jogalkalmazásra erősödött: míg a hetvenes évek elejétől 1982-ig az 1968-as iránymutatásra az ítéletek 10–20 százalékában, addig az új, 1982-es iránymutatás megjelenése után, 1983-ban már az ítéletek 50 százalékában hivatkoztak, s ez az arány az 1980-as évek végére 60 százalékra nőtt (Greene [2006] 790–791., 796., 804. o.).

Az egymást követő harvardi, chicagói, posztchicagói iskola befolyását és ezeknek a hatásoknak az Európai Unióba való beszívargását, a jogi és közgazdasági szempontok fokozódó együttélését egy sajátos piac kialakulásaként is felfoghatjuk. Más szakmáktól eltérően, ahol a kutatók és a szakértők elkülönülnek, a közgazdászok körében gyakran a szakma élvonalához tartozó tudományos kutatók vesznek részt a peres eljárásokban, készítenek szakértői véleményt, vagy egyszerűen csak megvitatják az egyes döntések szakmai megalapozottságát. A versenyhatóságoknál a vezető közgazdász poszt létrehozása is jelzi a közgazdasági szempontok előtérbe kerülését, de egyben azt is jelzi, hogy az adott közegben milyen megbecsülésnek örvend a közgazdasági szemléletmód. Az Európai Unió Versenypolitikai Főigazgatóságán a vezető közgazdász posztot kiváló, versenypolitikában jártas közgazdászok töltik be, hasonlóan az Egyesült Államokhoz. A legnagyobb cégek is gondoskodnak arról, hogy tanácsot és/vagy védelmet kapjanak közgazdászoktól: Hal Varian 2007 óta a Google vezető közgazdásza, Preston McAfee 2007–2012 között a Yahoónál, 2014–2018 között a Microsoftnál töltött be hasonló pozíciót.

A közgazdasági tanácsok, elemzések iránti fogadókészség növekedésével a kínálat is nőtt, bár a kereslet növekedésében a kínálat minősége és használhatósága is nyilvánvaló szerepet játszott. Az európai tanácsadói piacon azonban nem a versenyszabályozás adta az első lökést az önálló közgazdasági elemző, tanácsadó részlegek elterjedéséhez, hanem az Egyesült Királyságban elindult, majd a kontinensre is áttérjedő privatizációs és deregulációs hullám. Bizonyos közgazdasági elemzéseket a privatizációs lépések is megköveteltek, de a legnagyobb feladat a privatizált monopóliumhelyzetű közszolgáltatók szabályozása volt. Ennek során többek között olyan innovatív árszabályozási rendszert vezettek be, amelyet a későbbiekben a legtöbb országban átvettek.⁹

A kiépülő ágazati szabályozások rendszere egyrészt *ex ante* szabályozási problémákkal került szembe, de mert a privatizáció és a dereguláció fő szempontja

⁸ <https://www.justice.gov/archives/atr/1968-merger-guidelines>.

⁹ A távközlésben az ársapka- (*price cap*) szabályozást 1984-ben vezették be. A rá következő évben az Egyesült Államok 50 tagállamában még a hagyományos, megtérülési ráta (*rate of return*) típusú szabályozás volt érvényben. 2000-ben már 40 tagállam az ársapka szerint szabályozta távközlési cégeit (Sappington [2002]). Az ösztönző szabályozás térnyerését a megbízó–ügynök-elmélet és a játékelméleten alapuló modellvizsgálatok is segítették (Laffont–Tirole [1993], Armstrong–Sappington [2004]).

a versenyhelyzet megteremtése és erősítése volt, ezek az ágazatok gyorsan szembesültek a versenyszabályozás klasszikus kérdéskörével is (*Valentiny* [2008]). A felmerülő igényekre válaszul a nagy könyvvizsgáló cégek, befektetési bankok sorra állították fel privatizációs és szabályozási részlegeiket, és önálló közgazdasági tanácsadó cégek is alakultak. Az 1961-ben Jules Joskow és Irwin M. Stelze amerikai közgazdászok által alapított National Economic Research Associates (NERA) 1984-ben irodát nyitott Londonban. Az Oxera 1982-ben, a London Economics 1986-ban kezdte meg működését, a Lexecon 1991-ben. A későbbiekben újabb amerikai cégek jelentek meg a brit piacon: a LECG és a CRAI (az utóbbi 2005-ben felvásárolta a Lexecon). A 2000-es évek közepére – az amerikaihoz hasonlóan – viszonylag töredezett piac alakult ki, három olyan nagyobb céggel, amely transzatlanti hatókörrel rendelkezett. A jogi tanácsadókhoz hasonlóan a közgazdasági tanácsadó cégek is elsősorban a vállalatok megbízásából dolgoztak (*Stelzer* 1991], *Neven* [2006]).

A Lexecon által készített becslésekben az 1990-es évek közepén az európai bázisú cégek teljes jogi és közgazdasági tanácsadói díjazásán belül a közgazdasági tanácsadás részaránya 5 százalék körül lehetett; ez az arány egy évtizeddel később 15 százalékra nőtt, ami nagyjából megfelelt az Egyesült Államokban kialakult arányoknak. A PriceWaterhouseCoopers azt állapította meg, hogy a fúziókkal és a felvásárlásokkal kapcsolatos jogi tanácsadás díjazásának 20 százaléka került nem jogi, többségében közgazdasági tanácsadókhoz. A megbízások elnyerésének és áramlásának irányát nem ismerjük, de feltehetően a jogi irodák voltak a domináns partnerek. Az Európai Unió versenyhatósága által 1991–2005 között tárgyalt ügyek elemzése azt mutatta, hogy közgazdászokat inkább az új típusú, komplex és nagyméretű tranzakcióval járó ügyekbe vontak be. A közgazdasági tanácsadók közötti verseny néhány, nagy volumenű ügyért folyt, szemben a jogi tanácsadással, ahol nagyszámú ügygel foglalkoztak. *Neven* [2006] becslése szerint 2003-ban, amikor az EU verseny-főigazgatóságán a vezető közgazdász melletti munkacsoportban 10 közgazdász dolgozott, akkor a tanácsadó cégek durván 150 közgazdászt, az FTC és a DoJ több mint 100 közgazdászt foglalkoztatott (749–752. o.).

A közgazdászok itt olyan közegben mozognak, ahol az empirikus elemzésekkel foglalkozó elemző, a jogász, a kutató, a hatóság képviselője, a bíró közösen alakít ki egy működési területet. Az itt dolgozó közgazdászok általában a határidők és erőforrások szorításában fejtik ki tevékenységüket (*Csorba* [2014] 15–17. o.). Bár a közgazdaságtanról sokan úgy tartják, hogy semleges álláspontot alakít ki, valójában az intézmények nyomása lényegesen befolyásolhatja a kutatók viszonyát az eljárásokban felhasznált bizonyítékokhoz, az eredmények bemutatásához. Amíg a tudományos tevékenységben a tudományos mérce szerinti ellenőrző folyamat dominál, a jogalkalmazás területén használt közgazdasági elemzőeszközöknél a felhasználói oldal befogadóképessége, az ügyek kimenetelének sikeressége válik mércévé. Ioannis Lianos úgy fogalmaz, hogy kétféle igazság létezhet egy jogalkalmazással összefüggő kérdésben dolgozó közgazdásznál: a tudományos, valamint az, amelyet a bíróság annak tekint és elfogad, mert ugyanaz az állítás egy akadémiai vitában más közegben hangzik el, mint egy perben történő tanúvallomásban (*Lianos* [2012] 30–31. o., *Slottje* [1999]). Ezt a helyzetet 1982-ben George J. Stigler így írta le:

„A közgazdászok közvetlen szerepvállalásának jelentőségét, azt hiszem, nem szabad sem alá-, sem túlbecsülnünk. Azt gyanítom, hogy azok a közgazdászok, akik haszonélvezői (a folyóiratot is beleértve) a Bell-rendszernek [utalás az AT&T vállalatra], valószínűleg kisebb vehemenciával bírálják ezt a rendszert, mint egyébként tennék. Ugyanígy: a szakértőnek felkért közgazdászok minden bizonnyal óvatosabban ítélik meg a gazdasági koncentráció hatásait, és körültekintőbben definiálják a piac fogalmát az egyes trösztellenes ügyekben, mint egyébként tennék.” (Stigler [1989] 209. o.)

A versenyszabályozás 19. század végén kezdődött korszaka a jog és a közgazdaságtan kezdetben távoli, majd egyre jobban egymásra utalt kapcsolatát alakította ki. Az 1960-as évekig azonban a versenyszabályozásban alkalmazott, egyszerűbben kezelhető, hüvelykujjszabályokat adó piacelemzési módszerek miatt a kapcsolat távolságtartó volt.

Az 1970-es évektől viszont számos addig működő közgazdasági paradigma megdőlt: a szabályozott piacok egyes részpiacairól kiderült, hogy megtámadhatók, a természetes monopóliumok körében bebizonyították, hogy az sokkal szűkebben értelmezhető, mint ahogyan korábban gondolták, bekövetkezett a szabályozott ágazatok piacának megnyitása. A piacelméletben megerősödött a játékelméleti megközelítés, és a közgazdasági elemzési eszközök fejlődése további helyet követelt a versenyszabályozás területén is.

A jog és a közgazdaságtan szorosabbá váló kapcsolata azonban nem volt súrlódásmentes: a bíróságok a munkájukat gyorsító elemzési eszközöket hamar alkalmazták, de a nagyobb perekben az egymással szembeszegülő közgazdasági szakértői álláspontok közötti döntés nehézsége megfontolásra készíti a bíróságokat a szakértők bevonását illetően. A felkészültségben rejlő különbségek csökkentésére mind a jogászok, mind a közgazdászok belekezdtek a másik szakma alapjainak elsajátításába. Mindezek eredményeként a szakértői-tanácsadói körben megnőtt a két szakma egymásrautaltsága; a piac bővülése miatt a közgazdasági elemzések előtérbe kerülése feltehetően nem rontotta, inkább javította a jogi tanácsadók piaci helyzetét is.

A jog és a közgazdaságtan kapcsolódása, a működésüket befolyásoló szélesebb társadalmi közeg természetesen sosem volt mentes a politikai befolyásolástól. A legkülönbözőbb irányokból erős a törekvés a versenyszabályozás célrendszerének a módosítására. Az Egyesült Államokban – a turbulens, ellentmondásos döntéseket hozó időszak után – többen megkérdőjelezik azt az 1970-es évek bírósági gyakorlatában teret nyert és konszolidált viszonyokat eredményező szempontot, hogy az ügyek végső mérlegét a fogyasztói jólét alakulásának szempontjából kell megvonni. A hatékonyság kérdése nem lehet az egyedüli mérlegelési szempont: az anyagi jólétet egyéb, nem anyagi jóléti szempontokkal is ki kellene egészíteni, a javak elosztásának aránytalanságait is figyelembe kellene venni, az egyre több nagyra nőtt vállalat, különösen az új technológiai cégek versenykorlátozó hatását csökkenteni kell, stb. Ezekhez a törekvésekhez társulnak a kormányok, politikai vezetők gyakran közvetlen beavatkozást követelő nyilatkozatai.¹⁰ Ezeket az egymásnak is ellentmondó törekvéseket

¹⁰ Ennek egyik legjobban dokumentált példája olvasható Littlechild [2015] cikkében a brit energiaárak emelkedésének visszafogását célzó politikai törekvésekről, amelyben minden politikai oldal egyetértőleg részt vett, és amelynek egyetlen eredménye súlyos szabályozási anomália lett.

ma „hípszter antitrösztnek”¹¹ szokták nevezni, ugyanakkor a fenti kérdésekről szakmai viták is folynak (*Gönczöl* [2019]).¹²

Az utóbbi években hozott vagy még függőben lévő bírósági ügyek is élénk vitákat váltottak ki. 2018 júniusában az amerikai bíróságok két döntése megrázta a versenyügyekben jártas jogász- és közgazdász-társadalmat. Az egyik ügyben (*American Express*)¹³ a bankkártyák miatt a kétoldalú piacok kérdése került a viták középpontjába. A Legfelsőbb Bíróság döntését úgy értelmezik, hogy a jövőben csak akkor lehet kétoldalú piacokon versenyhátrányt kimutatni, ha az mindkét piacon igazolható. Ezt a közgazdasági elmélet elmúlt húszéves fejlődésével ellentétesnek minősített álláspontot már a per során is neves közgazdászok (köztük Nobel-díjasok: Stiglitz, McFadden) cáfolni próbálták a peren kívüli hozzászólás intézménye (*amicus curiae*) keretében.¹⁴ Mivel az internet használatához kapcsolódó legnagyobb technológiai cégek mind két- (vagy több-) oldalú piacokon működnek, a kétoldalú piacok kérdése alapvető fontosságúvá vált a versenyügyekben (*Evans-Schmalensee* [2018]).

A másik ügy (*AT&T-Time Warner*) különlegessége az volt, hogy közel negyven év után az amerikai igazságügy-minisztérium először indított vertikális fúzió megtiltása ügyében pert. Az elsőfokú döntés a fúzió kötelezettségvállalások nélküli engedélyezését hozta, egyben megkérdőjelezte a minisztérium által előadott közgazdasági érvelés érvényességét, azaz hogy a Nash-egyensúlyi modellek képesek-e a valóságot tükrözni. Ebben az esetben a modellvizsgálatok ugyanis azt mutatták ki, hogy a vertikális összeolvadás a tartalomszolgáltatáshoz való hozzáférést jelentős mértékben nehezíti, ami a piacon általános áremelést okozhat. A perben ismét sor került peren kívüli hozzászólás benyújtására: a modell érvényességét 27 versenyügyekkel foglalkozó tudós (jogász és közgazdász) állította.¹⁵ A közgazdasági érvelés elutasítását a jogi és a társadalomtudományi gondolkodásmód és a felhasznált eszköztár különbözőségével is indokolni próbálják. Ennek a megközelítésnek a tarthatatlanságát fogalmazta meg Jonathan Klick jogászprofesszor több, közgazdászokkal együtt kialakított és a jogi eljárásokban jól bevált tesztre hivatkozva (*Klick* [2018]).

¹¹ A fogalom Konstantin Medvedovsky 2017-es twitterbejegyzése alapján honosodott meg (*Medvedovsky* [2018]). Az *Antitrust Chronicle* 2018. áprilisi teljes száma ezzel a kérdéskörrel foglalkozik (https://www.competitionpolicyinternational.com/wp-content/uploads/2018/05/AC_APRIL.pdf).

¹² A Harvard Law School 2018 novemberében a legnevesebb versenyjogászok és versenyközgazdászok részvételével konferenciát szervezett (*Challenges to Antitrust in a Changing Economy*; <https://www.competitionpolicyinternational.com/wp-content/uploads/2020/06/HLS-POSTCONFERENCE.pdf>).

¹³ Ohio et al. *versus* American Express Co. et al. No. 16-1454. 2017. október (https://www.supremecourt.gov/opinions/17pdf/16-1454_5h26.pdf).

¹⁴ Brief for Amici Curiae John M. Connor, Martin Gaynor, Daniel McFadden, Roger Noll, Jeffrey M. Perloff, Joseph A. Stiglitz, Lawrence J. White, and Ralph A. Winter in Support of Petitioners. https://www.researchgate.net/publication/327078908_Brief_for_Amici_Curiae_John_M_Connor_Martin_Gaynor_Daniel_Mcfadden_Roger_Noll_Jeffrey_M_Perloff_Joseph_A_Stiglitz_Lawrence_J_White_and_Ralph_A_Winter_in_Support_of_Petitioners_In_the_Supreme_Court_of

¹⁵ https://joeharrington5201922.github.io/pdf/Amicus%20Brief_AT%20T%20Time%20Warner.pdf.

A hatóságok közgazdasági felkészültségéről

A szabályozó hatóságok még az Európai Unió keretei között is többféle jogi környezetben, eltérő létszámmal, felhatalmazással és erőforrásokkal működnek, nemkülönben az észak-amerikai kontinensen működő társaik. Szemben az Egyesült Államokkal (és Kanadával), ahol a múlt század első harmadában mind a versenyt, mind az egyes hálózatos szolgáltatásokat felügyelő, szabályozó hatóságok létrejöttek (*Kovacic-Shapiro* [2000]), az Európai Unióban a kilencvenes évek végére tehető, hogy a versenyhatóságok minden országban megalakultak. Az élettartamuk, tapasztalatuk és az erőforrások különbsége következtében érthető, hogy csak néhány hatóság volt képes hosszú távon alapos közgazdasági elemző munkát végezni (*Muraközy-Valentiny* [2015]). Ezek közül öt hatóság (FTC, DoJ, FCC,¹⁶ DG Comp, CMA) közgazdasági elemző munkáját rendszeresen bemutatja a *Review of Industrial Organization* című folyóirat (*Muraközy* [2015]).

A hatóságok létrehozása óta élénk vita folyik arról, hogy a vizsgálataikban és a döntéshozatalban milyen intézményi elrendezésben lenne a leghatékonyabb a közgazdasági szempontokat érvényesíteni, azaz milyen egységbe szerveződjének a közgazdászok. Természetesen ebben a legtöbb tapasztalattal az amerikai hatóságok rendelkeznek. Kétféle intézményi struktúra közül lehet választani: az egyik a funkcionális, a másik a divizionális elrendezés. Az előbbiben önálló közgazdasági részleg jön létre, a másodikban az egyes közgazdászok a különböző szakterületek szerinti osztályokhoz, irodákhoz stb. tartoznak.

Az FTC már 1954-ben a korábbi struktúra megváltoztatásától remélte a hatékonyabb munkát. Az addigi önálló közgazdasági elemző részlegből a közgazdászokat az egyes ügyeken dolgozó jogászok alá rendelték. Ez a szervezeti rend csak hat évig volt érvényben, utána visszatértek az eredeti felálláshoz, mert a közgazdasági szempontok alig, illetve csak jogász irányító közvetítésével jutottak tovább a döntéshozókhoz. A közgazdászok aránya 1971 után a nyolcvanas évek közepéig folyamatosan emelkedett, és a képzettségi szint is változott: míg 1971-ben csak 38 százalékuknak volt PhD-jük, 1987-re már 95 százalékuknak (*Pautler* [2015] 155. o.), ami nem feltétlenül jelenti az egyéni képességekben beállt változásokat, hanem inkább a formális követelmények megnövekedését. A változtatási szándék azonban folyamatosan felmerül, az Obama-adminisztráció részére készített javaslatok között ismét a visszarendezés, a jogászok alá rendelés szerepelt, annak érdekében, hogy a közgazdászok közvetlenebbül érzékeljék a hatóság prioritásait. A DoJ ezzel szemben a funkcionális elrendezés mellett döntött, amikor az antitröszt részlegen (*Antitrust Division*) belül létrehozta a gazdaságpolitikai irodáját (*Economic Policy Office*). Az Európai Bizottság Versenypolitikai Főigazgatóságán a vezető közgazdász kezdetben tízfős stábbal dolgozott, mára már 30 fő segíti munkáját. Hibrid megoldást választottak: a stáb tagja egy adott ügy vizsgálatával foglalkozó csoport teljes jogú tagja is lehet, de közvetlen beszámolóval tartozik a vezető közgazdásznak, aki az ügyről önálló jelentést készít

¹⁶ Az amerikai hírközlés szabályozó szervezete (*Federal Communications Commission, FCC*).

a versenypolitikai biztos számára, s ez az elemzés nem feltétlenül esik egybe a vizsgáló csoportéval (*Froeb és szerzőtársai* [2009]).

Mindkét elrendezésnek vannak előnyei és hátrányai. A funkcionális intézményi struktúra egyik előnye, hogy a közgazdászok sok üggyel találkoznak, és nagy valószínűséggel képesek kvantitatív elemzést készíteni, sőt innovatív elemzési módszereket kidolgozni. A munka szakmai tartalma miatt könnyebb egy ilyen egységbe közgazdászokat vonzani, illetve ott megtartani. A hátrányok közé tartozik, hogy a hatóság céljaival kevésbé tudnak azonosulni, a többi részleggel nehezebbek a horizontális egyeztetések. A döntések emiatt felsőbb szintre kerülhetnek, és ott munkatorlódást okozhatnak.

A divizionális elrendezés (amelyet a Federal Communications Commission és a Federal Energy Regulatory Commission is választott) fő előnye a horizontális együttműködés lehetősége: segít gyorsan eldönteni egy sor tesztjellegű kérdést, beleértve a releváns piac meghatározását – igaz, nem biztos, hogy sor kerül a nehezebben megválaszolható dolgokra, mint például a versenyhatások vizsgálatára. A közgazdasági invenció sérülhet. A döntések egy része alsóbb szinten történik, ami viszont azzal jár, hogy a végső döntéseket hozók már kevesebb információval rendelkeznek. Mindezek miatt a hibrid megoldások előnyösebbnek tűnnek (*Froeb és szerzőtársai* [2009]).

Több felmérés és vizsgálat próbálja feltérképezni a közgazdaságtan és a közgazdászok szerepét a versenyhatóságoknál. Ezek mindegyike esetleges, abban az értelemben, hogy az önkéntes válaszadás következtében egyik felmérés sem reprezentatív. A válaszadók között egyaránt szerepelnek fejlődő és fejlett országok hatóságai, és ezek köre is változó. Emiatt az értékeléseket csak jelzéseknek tekinthetjük. Az International Competition Network utoljára 2017-ben készített felmérést¹⁷ a közgazdászok hatóságon belüli helyéről. Ezeknek a felméréseknek sajátja, hogy csak az összesített eredmények ismerhetők meg. A 135 tagország közül 37 válaszolt a kérdőívre. A közgazdászok aránya 9 és 56 százalék között ingadozott az alkalmazottak körében. A 37 válaszadóból 21 érezte úgy, hogy az elmúlt évtizedben nőtt a közgazdászok szerepe. Az egyes ügyekkel foglalkozó vizsgálócsoportok 12 százalékában csak jogász, 9 százalékában csak közgazdász, 79 százalékában pedig közgazdász és jogász felváltva vezette a csoportokat. A válaszadók 38 százalékában fordult elő, hogy jogászok vagy közgazdászok a csoporton kívül is ajánlásokat fogalmaztak meg egyes ügyekben. A 37 hatóság közül 23-ban működik önálló közgazdasági elemző csoport, és 26-ban létezik a vezető közgazdász intézménye. A Global Competition Review által készített elemzés (*GCR* [2019]) már 70 ország hatóságára vonatkozó adatokat közöl. Ezeknek kétharmadában létezik a vezető közgazdász intézménye, és ugyanilyen arányban vannak önálló közgazdasági elemző részlegek vagy legalább csoportosan együttműködő közgazdászok.

Az UNCTAD 2009-es felmérése 21 országból szerzett adatokat a versenyhatóságoknál működő közgazdászok és jogászok számáról, amely nagyon változó képet mutatott.

¹⁷ https://www.internationalcompetitionnetwork.org/wp-content/uploads/2018/10/AEWG_EconomistSurvey2017Results.pdf.

Egyes hatóságoknál (például orosz, svéd) a közgazdászok és a jogászok nagyjából azonos számban fordultak elő, másoknál, mint például a brit hatóságoknál (akkor még két külön hatóság működött) a közgazdászok voltak többségben, de az Egyesült Államok két hatóságában négyszer-öttször annyi jogász volt, mint közgazdász (UNCTAD [2009] 7. o.). Ugyanez a tanulmány arra is kísérletet tesz, hogy a hatóságok által használt közgazdasági eszközökről is felmérést készítsen. Az ennél a kérdésnél vizsgált 16 ország egyike sem tartozott az ismerten legfejlettebb közgazdasági elemzéseket alkalmazó országok közé. A 16 ország között 7 európai szerepelt, a 17. az Európai Bizottság Versenypolitikai Főigazgatósága volt. Az eredmények szerint a piacmeghatározáshoz – elméleti keretként – szinte mindenhol az SSNIP-tesztet használták, az összefonódásoknál már csak három helyen végeztek szimulációkat, és ökonometriai elemzésekre is csak három helyen vállalkoztak (UNCTAD [2009] 15. o.).

A versenyhatóságok tevékenységét sokféleképpen próbálják mérlegelni. A brit kormány a versenyhatóságai (*Office of Fair Trading, OFT; Competition Commission, CC*) számára a nemzetközi élvonal legjobbjai közti szereplést tűzte ki célul 2008-ra. Ehhez a KPMG elemzéseit vették segítségül (KPMG [2007]). A cég a kormány megbízásából 2001-, 2004- és 2007-ben átfogó jelentést készített arról, hogy a két hatóság mennyire közelítette meg az élvonalat. Az elemzés célja a britek teljes versenyszabályozási rezsimjének más országokéval való összehasonlítása volt, nem pusztán az egyes hatóságokat vetették össze. A mérlegeléshez a KPMG 15 fejlett ország több száz szakértőjének online megkérdezésén túl mélyinterjúkat is készített. A rangsorolást segítő indexekhez figyelembe vették a jogi, közgazdasági, adminisztratív szakértelmet, az eljárások átláthatóságát, a döntéshozatal gyorsaságát, az eljárásokkal a vállalkozásokra rótt terhet, a politikai függetlenséget, a vizsgálók pártatlanságát és az ügyek feldolgozására rendelkezésre álló erőforrásokat. Az összesített eredmények alapján a brit hatóságok minden évben az Egyesült Államok hatóságai és a német hatóság mögött a harmadik helyen szerepeltek. A KG külön elemezte a közgazdasági elemzésre való készséget. Ebben az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és az EU DG Comp mellett Hollandia bizonyult a legjobbnak (KPMG [2007] 51. o.).

Mások is kísérleteznek rangsorok készítésével. A Global Competition Review évente rangsorol körülbelül 30, legfontosabbnak tekintett versenyhatóságot. Információkhoz a hatóságoktól, külső partnerektől gyűjtött kérdőíves felmérések és interjúk segítségével jutnak, ezekből képeznek 23 fokú skálát. A 2005-ös rangsorban az EU DG Comp, a brit CMA és az amerikai FTC és DoJ volt az „elit” kategóriában, 2018-ban a francia és a német versenyhivatal mellett az FTC és a DoJ került ide.¹⁸

Az Egyesült Államokban a versenyszabályozással összefüggő döntések a bíróságok kezében vannak, de az Európai Unióban is sokszor ott fejeződnek be azok az ügyek, amelyek hatósági döntését a bíróságon megtámadják. A gazdasági értékelés mértéke és intenzitása függ attól is, hogy a bírák mennyire hajlandók megvizsgálni az ügy tényállását és elemezni a gazdasági fogalmakat. Ezért annak a kérdését is gyakran vizsgálják, hogy vajon a bíróságok közgazdasági ismeretei elegendők-e ezeknek az ügyeknek, különösen a kvantitatív közgazdasági elemzésekkel, modellekkel

¹⁸ <https://globalcompetitionreview.com/survey/rating-enforcement/2020>.

alátámasztott érveléseknek az eldöntéséhez. Az általános vélekedés az, hogy a hatóságok alkalmazottainak felkészültsége nagyobb lehet az ügyek közgazdasági háttérének kifejtésére és bemutatására (*Lianos* [2009], *Walle de Ghelcke* [2018]).

Az empirikus vizsgálatok azonban nem feltétlenül támasztották alá ezt a nézetet. Az FTC és a különböző szintű bíróságok közti 718 esetet vizsgálva, *Wright-Diveley* [2013] áttekintette a fellebbezések és az ítéletek megváltoztatásának adatait, és ennek alapján azt találta, hogy az FTC egészében vett teljesítménye nem bizonyult jobbnak, mint a bíróságoké. A hatóságok által hozott döntések közgazdasági érveléseinek ugyanis illeszkednie kell az ügýtípusnak megfelelő jogi keretbe, azaz a közgazdasági szakértelmet magas szintű döntésekbe kell átfordítani, ehhez pedig a szervezeten belül hatékony információáramlást kell megszervezni. A tanulmány a hatóságok számára nagyobb döntési jogkört követelő nézetekhez kívánt hozzájárulni.

A bírósági felülvizsgálatok alakulását más szempontból is igyekeznek megközelíteni. A Yannis Katsoulacos által kidolgozott „hírnév-maximalizáló hatóság” modellben (*Katsoulacos–Ulph* [2009]) a hatóságok azt mérlegelik, hogy a bíróságok által feltételezhetően alkalmazott jogi norma esetében milyen költség- (erőforrás-) ráfordítással milyen eredmény várható. A modellt empirikusan tesztelő cikkben az orosz versenyhatóság által hozott határozatok adatkészletének felhasználásával a jogi norma és a megfellebbezett határozatok megsemmisítési aránya közötti kapcsolatot elemezték. Az elemzés következtetése az volt, hogy egyrészt a racionális hírnév-maximalizáló hatóság modellje megmagyarázza a versenyhatóság által alkalmazott közgazdaságtan mértékét, másrészt a bíróságok szerepe a korábban feltételezettnél nagyobb (*Katsoulacos és szerzőtársai* [2021]). Mások arra tettek kísérletet, hogy kövessék a hatóságok és a bíróságok közgazdasági felkészültségének együttes változását. Az 1977 óta eltelt időszakot a közgazdasági megközelítések erősödése korszakaként értékelve *Sokol és szerzőtársai* [2020] az Egyesült Államok nagy esetszámát elemezve mutatta be a feltételezés jogosságát.

A hatóságok által figyelembe vett és felhasznált közgazdasági elemzések „mennyiségének” és minőségének mérését a hatóságok eltérő szemléletmódja, a jogi normák különbségei is megnehezítik. Az Európai Unió versenyszabályai szerint a versenykorlátozások bizonyos típusainál a nemzeti hatóságoknak önálló döntési jogosultságuk van. Annak vizsgálatára is nyílik mód, hogy a korlátozás milyen esetleges pozitív hozadékkal járhat, és ebben az esetben eltekinthetnek a beavatkozástól. Az Európai Unió iránymutatásokat ad ugyan ki a korlátozás kedvezőtlen hatását ellensúlyozó, figyelembe vehető kedvező hatások köréről, de ezt a hatóságok igen különbözőképpen értelmezhetik. *Brook* [2019] öt ország példáján elemezte az EUMSZ 101. cikke (3) bekezdésének eltérő értelmezéseit.

A hatóságok közgazdasági felkészültségének egy újabb próbatételét jelentik a Big Tech vállalatok ügyeiben zajló eljárások. A többoldalú piacok versenyproblémáinak megítélése hosszú idő óta vita tárgya, az ezt segítő közgazdasági elméletek is lassan alakulnak ki. A közgazdasági vélekedések kifejtésében a közgazdasági tanácsadó cégek az elmúlt évtizedben egyre nagyobb szerepet játszottak. Az európai lobbitevékenységeket vizsgáló Corporate Europe Observatory szerint

a Compass Lexecon, a CRAI, az Oxera és az RBB Economics kapta a legtöbb megbízást ezen a piacon.¹⁹ Részből a speciális közgazdasági ismeretek miatt a tanácsadó cégek és az Európai Bizottság Versenypolitikai Főigazgatóságának alkalmazottai között nagy az oda-vissza történő átjárás, mindkét oldal elég jó ismeretekkel rendelkezik a másik működési módjáról. A 2016–2019 között vezető közgazdászként dolgozó Tommaso Valletti úgy nyilatkozott, hogy a Big Tech cégeket támogató tanácsadó cégeknek jól kivehető taktikájává vált, hogy újabb és újabb, kevésbé megalapozott beadványokkal fordulnak a hatósághoz. Ezért nem jó ilyenkor, ha a bizonyítási teher a hatóságon van, mert a tanácsadók megtehetik, hogy érdemtelen beadványokkal bombázzák a hatóságot, túlterhelve és lelassítva a munkáját.²⁰

Összegzés

A közgazdaságtan nagyobb fokú alkalmazását a versenyszabályozásban szokás antitröszt-forradalomnak nevezni. Az 1970-es évektől egyre nagyobb teret nyert az a gyakorlat, hogy az ügyekben ne pusztán formális megfontolások alapján, hanem érdemben döntsenek. Olyan új programok indultak, mint például az engedékenységi politika, amelyet a játékelmélet megfontolásai igazoltak. Minden beszámoló arra utal, hogy a közgazdasági elemzések szerepe az elmúlt két évtizedben növekedett. Eközben az elmúlt évtizedben – részből a közgazdaságtan szerepe növekedésének ellenhatásaként – kialakult egy mozgalom, amely megkérdőjelezi a fogyasztói jóléti szempontok kizárólagosságát. Az utóbbi sem kívánja a közgazdasági elemzések fontosságát tagadni, csak más szempontok figyelembevételét hangoztatja. A vita ma is folyik, a jövőben dől el, hogy ez miképpen érinti a közgazdasági elemzések szabályozásban betöltött helyét.

Hivatkozások

- ANTAL-POMÁZI KRISZTINA [2012]: A közbeszerzés mint árverés: elméleti modellek és gyakorlati problémák. *Pénzügyi Szemle*, 57. évf. 4. sz. 413–425. o.
- ANTAL-POMÁZI KRISZTINA [2015]: Közgazdasági szakértők a bírósági eljárásokban. *Megjelent: Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István (szerk.): Verseny és szabályozás*, 2014. MTA KTI, Budapest, 125–149. o. <http://econ.core.hu/file/download/vesz2014/szakertok.pdf>.
- AREEDA, P. [1981]: The “Rule of Reason” in Antitrust Analysis: General Issues. Federal Judicial Center, Washington, <https://www.fjc.gov/sites/default/files/2012/Antitrust.pdf>.
- AREEDA, P.–TURNER, D. F. [1975]: Predatory Pricing and Related Practices under Section 2 of the Sherman Act. *Harvard Law Review*, Vol. 88. No. 4. 697–733. o. <https://doi.org/10.2307/1340237>.

¹⁹ <https://corporateeurope.org/en/2023/01/spamming-regulator>.

²⁰ <https://braveneweuropa.com/the-counterbalance-the-european-system-of-monopoly>.

- ARMSTRONG, M.–SAPPINGTON, D. E. M. [2004]: Toward a Synthesis of Models of Regulatory Policy Design with Limited Information. *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 26. No. 1. 5–21. o. <https://doi.org/10.1023/b:rege.0000028011.71612.70>.
- BAYE, M. R.–WRIGHT, J. D. [2011]: Is Antitrust Too Complicated for Generalist Judges? The Impact of Economic Complexity and Judicial Training on Appeals. *Journal of Law and Economics*, Vol. 54. No. 1. 1–24. o. <https://doi.org/10.1086/652305>.
- BEHRENS, P. [2013]: The Test for Legality under EU Competition Rules. What Guidance do the Commission's Guidelines Provide? *Europa-Kolleg Hamburg Discussion Paper*, No. 2/13. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/77971/1/755785347.pdf>.
- BLAIR, R. D.–HERNDON, J. B. [2000]: The Implications of Daubert for Economic Evidence in Antitrust Cases. *Washington and Lee Law Review*, Vol. 57. No. 3. 801–830. o. <https://scholarlycommons.law.wlu.edu/wlulr/vol57/iss3/5>.
- BROOK, O. [2019]: Struggling with Article 101(3) TFEU: Diverging Approaches of the Commission, EU Courts, and five Competition Authorities. *Common Market Law Review*, Vol. 56. No. 1. 121–156. o. <https://doi.org/10.54648/cola2019006>.
- CMA [2014]: Prioritisation Principles for the CMA. Competition and Markets Authority. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/299784/CMA16.pdf.
- CSORBA GERGELY [2008]: A fúziókontroll módszertanáról. Dominancia- vagy versenyhatás-teszt? Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2007. MTA KTI, Budapest, 96–110. o. http://econ.core.hu/file/download/vesz/verseny_04_CsorbaG_fuziokontroll.pdf.
- CSORBA GERGELY [2014]: Milyen követelmények érvényesüljenek a versenyjogi ügyek közzgazdasági értékelésekor, különösen bírósági felülvizsgálat esetén? Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István* (szerk.): *Verseny és Szabályozás*, 2013. MTA KRTK KTI, Budapest, 13–30. o. <http://econ.core.hu/file/download/vesz2013/felulvizsgalat.pdf>.
- DOJ [2008]: Competition and Monopoly: Single-Firm Conduct Under Section 2 of the Sherman Act. Department of Justice, <https://www.justice.gov/sites/default/files/aatr/legacy/2009/05/11/236681.pdf>.
- DOJ [2015]: Price fixing, bid rigging, and market allocation schemes: what they are and what to look for. Department of Justice, Antitrust Division, <https://www.justice.gov/sites/default/files/aatr/legacy/2007/10/24/211578.pdf>.
- DOJ–FTC [2010]: Horizontal Merger Guidelines. U.S. Department of Justice and the Federal Trade Commission. <https://www.justice.gov/sites/default/files/aatr/legacy/2010/08/19/hmg-2010.pdf>.
- EB [1997]: A Bizottság közleménye a közösségi versenyjog alkalmazásában az érintett piac meghatározásáról (97/C 372/03). HL, 150. December 9. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:31997Y1209\(01\)&from=HU](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:31997Y1209(01)&from=HU).
- EU TANÁCS [2004]: A Tanács 139/2004/EK rendelete (2004. január 20.) a vállalkozások közötti összefonódások ellenőrzéséről. (Az EK összefonódás-ellenőrzési rendelete.) HL., L24. Január 29. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004R0139&from=hu>.
- EVANS, D. S.–SCHMALENSEE, R. [2018]: Two-sided red herrings. *CPI Antitrust Chronicle*, október, 2–7. o. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3261802>.
- FILISTRUCCHI, L. [2018]: Market definition in multi-sided markets. In: *Rethinking Antitrust Tools for Multi-Sided Platforms*. OECD, Párizs, 37–54. o. <https://www.oecd.org/daf/competition/Rethinking-antitrust-tools-for-multi-sided-platforms-2018.pdf>.

- FISCHER, F. M. [2008]: Economic Analysis and “Bright-Line” Tests. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 4. No. 1. 129–153. o. <https://doi.org/10.1093/joclec/nhm023>.
- FRISCHMANN, B. M.–WALLER, A. W. [2008]: Revitalizing Essential Facilities. *Antitrust Law Journal*, Vol. 75. No. 1. 1–65. o. <https://www.jstor.org/stable/27897568>.
- FROEB, L.–PAUTLER, P. A.–RÖLLER, L.-H. [2009]: The Economics of Organizing Economists. *Antitrust Law Journal*, Vol. 76. No. 2. 569–584. o. <https://www.jstor.org/stable/40843719>.
- GATOWSKI, S. I.–DOBBIN, S. A.–RICHARDSON, J. T.–GINSBURG, G. P.–MERLINO, M. L.–DAHIR, V. [2001]: Asking the Gatekeepers: A National Survey of Judges on Judging Expert Evidence in a Post-Daubert World. *Law and Human Behavior*, Vol. 25. No. 5. 433–458. o. <https://doi.org/10.1023/A:1012899030937>.
- GAUDIN, G.–MANTZARI, D. [2016]: Margin squeeze: an above-cost predatory pricing approach. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 12. No. 1. 151–179. o. <https://doi.org/10.1093/joclec/nhv042>.
- GCR [2019]: Competition Economics Handbook 2020. A Global Competition Review, Special Report, <https://globalcompetitionreview.com/insight/the-handbook-of-competition-economics>.
- GIACOLI, N. [2014]: *Predatory Pricing in Antitrust Law and Economics*. Routledge.
- GÖNCZÖL TÜNDE [2019]: A hipszter antitrösztirányzat és kritikusai. Megjelent: *Valentiny Pál–Nagy Csongor István–Berezvai Zombor* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2018. MTA KRTK KTI, Budapest, 13–43. o. https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2019/03/Vesz2018_01_GonczolT_hipszter.pdf.
- GREENE, H. [2006]: Guideline Institutionalization: The Role of Merger Guidelines in Antitrust Discourse. *William and Mary Law Review*, Vol. 48. No. 3. 770–857. o.
- GREENFIELD, L. B.–MATHESON, D. J. [2009]: Rules Versus Standards and the Antitrust Jurisprudence of Justice Breyer. *Antitrust*, Vol. 23. No. 3. 87–91. o. https://www.americanbar.org/digital-asset-abstract.html/content/dam/aba/publishing/antitrust_magazine/antitrust_23-3_full.pdf.
- HAIDER, L.–HUNTER, G. [2010]: Screening and Testing for Collusive Conduct in the Absence of a Smoking Gun. NERA, https://www.nera.com/content/dam/nera/publications/2010/NL_AT_Insights_1010.pdf.
- HYMAN, D. A.–KOVACIC, W. E. [2014]: Why Who Does What Matters: Governmental Design and Agency Performance. *George Washington Law Review*, Vol. 82. 1446–1516. o. http://www.gwlr.org/wp-content/uploads/2014/12/Kovacic_82_5_redacted.pdf.
- IBÁÑEZ COLOMO, P. [2019]: Legal Tests in EU Competition Law: Taxonomy and Operation. Május 27. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3394889>.
- JURS, A.–DEVITO, S. [2013]: The Stricter Standard: An Empirical Assessment of Daubert’s Effect on Civil Defendants. *Catholic University Law Review*, Vol. 62. No. 3. 675–731. o. <https://scholarship.law.edu/lawreview/vol62/iss3/3/>.
- KATSOUACOS, Y.–ULPH, D. [2009]: On Optimal Legal Standards for Competition Policy: A General Welfare-Based Analysis. *Journal of Industrial Economics*, Vol. 57. No. 3. 410–437. o. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6451.2009.00393.x>.
- KATSOUACOS, Y.–AVDASHEVA, S.–GOLOVANOVA, S. [2021]: Determinants of the (Slow) Development of Effect-Based Competition Enforcement. Testing the Impact of Judicial Review on the Choice of Legal Standards by Competition Authorities. *Journal of Industry, Competition and Trade*, Vol. 21. No. 1. 103–122. o. <https://doi.org/10.1007/s10842-020-00342-4>.

- KLICK, J. [2018]: What Should Empirical Legal Economists Do? *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, Vol. 174. No. 1. 29–33. o. <https://doi.org/10.1628/093245617x15096094637986>.
- KOVACIC, W. E. [2018]: Deciding What to Do and How to Do It: Prioritization, Project Selection, and Competition Agency Effectiveness. *Competition Law Review*, Vol. 13. No. 1. 9–26. o. https://clasf.org/download/competition-law-review/volume_13_-_issue_1/Vol13Iss1Art1Kovacic.pdf.
- KOVACIC, W. E.–SHAPIRO, C. [2000]: Antitrust Policy: A Century of Economic and Legal Thinking. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 14. No. 1. 43–60. o. <https://www.jstor.org/stable/2647050>.
- KPMG [2007]: Peer Review of Competition Policy. Department of Trade and Industry.
- LAFFONT, J. J.–TIROLE, J. [1993]: *A Theory of Incentives in Procurement and Regulation*. MIT Press, Cambridge, MA.
- LANGENFELD, J.–ALEXANDER, C. [2008]: Daubert and Other Gatekeeping Challenges of Antitrust Economists. AAI Working Paper, No. 08-06. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1337081>.
- LESLIE, C. [2010]: The End of Per Se Illegal Tying. *CPI Antitrust Journal*, december, 2–5. o. <https://www.competitionpolicyinternational.com/the-end-of-per-se-illegal-tying/>.
- LIANOS, I. [2009]: “Judging” Economists. *Economic Expertise in Competition Law Litigation. A European View*. CLES Working Paper Series, 1/2009. https://www.ucl.ac.uk/cles/sites/cles/files/cles_1_2009new.pdf.
- LIANOS, I. [2012]: The emergence of forensic economics in competition law: foundations for a sociological analysis. *CLES Working Paper Series*, No. 5. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2197025.
- LITTLECHILD, S. [2015]: The CMA energy market investigation, the well-functioning market, Ofgem, Government and behavioural economics. *European Competition Journal*, Vol. 11. No. 2–3. 574–636. o. <https://doi.org/10.1080/17441056.2016.1153311>.
- MÁRK LILI [2018]: Az engedékenységi politika hatásai és alkalmazása. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István–Berezvai Zombor* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2017. MTA KRTK KTI, Budapest, 191–226. o. https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2018/03/Vesz2017_07_MarkL.pdf.
- MARKHAM, J. W. [2012]: Sailing a Sea of Doubt: A Critique of the Rule of Reason in U.S. Antitrust Law. *Fordham Journal of Corporate & Financial Law*, Vol. 17. No. 3. 591–664. o. <https://ir.lawnet.fordham.edu/jcfl/vol17/iss3/1/>.
- MEDVEDOVSKY, K. [2018]: Hipster Antitrust – A Brief Fling or Something More? *CPI Antitrust Chronicle*, április, 2–7. o.
- MILLWARD, R. [2011]: Geo-politics versus market structure interventions in Europe’s infrastructure industries c. 1830–1939. *Business History*, Vol. 53. No. 5. 673–687. o. <http://dx.doi.org/10.1080/00076791.2011.599595>.
- MOTTA, M. [2007]: *Versenypolitika. Elmélet és gyakorlat*. Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központ, Budapest.
- MURAKÖZY BALÁZS [2015]: *Kvantitatív módszerek alkalmazása versenyhatóságok kiemelt ügyeiben, 2009–2013*. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2014. MTA KRTK KTI, Budapest, 103–124. o. <http://real.mtak.hu/30007/1/kvantitativ.pdf>.
- MURAKÖZY BALÁZS–VALENTINY PÁL [2015]: *A versenyhatósági döntések jóléti hatásainak méréséről*. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István* (szerk.):

- Verseny és szabályozás, 2014. MTA KRTK KTI, Budapest, 172–194. o. <http://real.mtak.hu/30010/1/jolet.pdf>.
- NAGY CSONGOR ISTVÁN [2010]: Közgazdasági kérdések a mérlegelési jogkörben hozott közgazdasági határozatok felülvizsgálata során, különös tekintettel a versenyügyekre. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István* (szerk.): Verseny és szabályozás, 2009. MTA KTI, Budapest, 106–143. o.
- NEVEN, D. [2006]: Competition Economics and Antitrust in Europe. *Economic Policy*, Vol. 21. No. 48. 741–791. o. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0327.2006.00170.x>.
- PAUTLER, P. A. [2015]: A History of the FTC’s Bureau of Economics. AAI Working Paper, No. 15-03, ICAS Working Paper, No. 2015-3. https://www.antitrustinstitute.org/wp-content/uploads/2018/08/FTC-Bureau-of-Economics-History_0.pdf.
- SAPPINGTON, D. M. E. [2002]: Price regulation. Megjelent: *Cave, M.–Majumdar, S.–Vogelsang, I.* (szerk.): *The handbook of telecommunications economics*. Vol. I. Structure, regulation, and competition. Elsevier Science Publishers, Amszterdam, 225–293. o.
- SCHINKEL, M. P.–TÓTH, L.–TUINSTRÁ, J. [2015]: Discretionary Authority and Prioritizing in Government Agencies. Tinbergen Institute Discussion Paper, 15-058/VII. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2607868>.
- SCHLEIFER, A. [2012]: *The failure of judges and the rise of regulators*. MIT Press, Cambridge, MA.
- SLOTTJE, D. J. (szerk.) [1999]: *The Role of the Academic Economist in Litigation Support*. Elsevier Science Publishers, Amszterdam.
- SOKOL, D. [2014]: The Transformation of Vertical Restraints: Per Se Illegality, the Rule of Reason, and Per Se Legality. *Antitrust Law Journal*, Vol. 79. No. 3. 1003–1016. o. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2297365>.
- SOKOL, D.–BENSLEY, S.–CROOK, M. [2020]: Measuring the Antitrust Revolution. *Antitrust Bulletin*, Vol. 65. No. 4. 499–514. o. <https://doi.org/10.1177/0003603X20950230>.
- STELZER, I. M. [1991]: Regulatory Methods: A Case for “Hands Across the Atlantic”. Megjelent: *Veljanovski, C.* (szerk.): *Regulators and the Market*. Institute of Economic Affairs, London, 59–75. o.
- STIGLER, G. J. [1989]: A közgazdászok és a monopólium problémája. Megjelent: *Stigler, G. J.*: *Piac és állami szabályozás. Válogatott tanulmányok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 194–214. o.
- UNCTAD [2009]: The use of economic analysis in competition cases. Intergovernmental Group of Experts on Competition Law and Policy, 10. ülészak, Genf, július 7–9. https://digitallibrary.un.org/record/653822/files/TD_B_C.I_CLP_4-EN.pdf?ln=en.
- VALENTINY PÁL [2008]: A hálózatos közszolgáltatások szabályozási reformjáról. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2007. MTA KTI, Budapest, 231–251. o. http://econ.core.hu/file/download/vesz/verseny_10_ValentinyP_reform.pdf.
- VALENTINY PÁL [2014]: Változások a hálózatos közszolgáltatások szabályozási intézményrendszerében. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2013. MTA KTI, Budapest, 281–318. o.
- VALENTINY PÁL–KISS KÁROLY MIKLÓS [2009]: A nélkülözhetetlen eszközök értelmezése és a postai szolgáltatások. *Közgazdasági Szemle*, 56. évf. 11. sz. 1001–1024. o.
- WALLE DE GHELCKE, B. [2018]: Economic Reasoning before the European Union Courts in Competition Law. *Bruges European Economic Policy Briefings*, 44/2018. http://aei.pitt.edu/97330/1/beep_44.pdf.

- WERDEN, G. J. [2006]: The “No Economic Sense” Test for Exclusionary Conduct. *Journal of Corporation Law*, Vol. 31. No. 2. 293–305. o. <https://www.questia.com/library/journal/1P3-1078633091/the-no-economic-sense-test-for-exclusionary-conduct>.
- WRIGHT, J. D.–DIVELEY, A. M. [2013]: Do expert agencies outperform generalist judges? Some preliminary evidence from the Federal Trade Commission. *Journal of Antitrust Enforcement*, Vol. 1. No. 1. 82–103. o. <https://doi.org/10.1093/jaenfo/jns007>.